

Ташалиева М.М.

**КУДАЛАШУУ САЛТЫНДАГЫ ЖӨРӨЛГӨЛӨР
(Мургаб чөлкөмүнүн мисалында, XIX к. аягы-XX к. башы)**

Ташалиева М.М.

**ОБЫЧАИ И ТРАДИЦИИ ПРИ СВАТОВСТВЕ
(на примере Мургабского района, конец XIX в. - начало XX в.)**

М.М. Tashalieva

**CUSTOMS AND TRADITIONS IN MATCH MAKING
(on the example of Murghab district, late XIX century-early XX century)**

УДК: 392.51(575.2)(043.3)

Макалада Сарыкол өрөөнүндө жашаган кыргыздардын үйлөнүү алдындагы каада-салттарын, кудалашуу салтынын жөрөлгөлөрүн билүү жана үйрөнүү маанилүү экендиги каралган. Анткени, алар күйөө баланын тууган-уруктары менен болочокто туугандашуунун өбөлгөлөрү болуп саналган. Дүйнө таанымдык жагынан келгенде, күйөө бала менен колуктунун ата-эжелери эки уруктун башын бириктирүү жана өз тобун күчтөндүрүү, өз ара мамилелерди чыңдоо чоочун душмандык аракеттерге жана башкаларга каршы турууга аракеттенишкен. Ошону менен бирге алар өзүлөрүнүн коомдо алган ордунун баркын көтөрүүнү көздөшкөн. Сарыкол кыргыздары кудалашуунун биринчи бөлүгүнө кылдат жана тыкан даярданышкан, кудаларды расмий жана жуучу деп бөлүү өзгөчөлүгү билинген. Жуучу болочок колуктунун ата-энесинин макулдугун алуу максаты менен алдын ала сүйлөшүүнү жүргүзөт. Кудалашуунун жыйынтыгында той күнү, бата той, калыңдын өлчөмү «сырга салды» жана «кайнене чыкпас» жөрөлгөлөрүнүн аткаруу шарттары белгиленген, кудалашкан эки тарап тең түздөн-түз тойго - «кыз тойго» камынууну башташкан. Ошондуктан үйлөнүү алдындагы каада-салттарды, кудалашуу салтынын жөрөлгөлөрүн билүү жана үйрөнүү маанилүү жана аларды изилдөө баалуу тарыхый булак болуп берет.

Негизги сөздөр: нике, куржун, кудалашуу, расмий кудалашуу, жүз арчуу, ооз жоолар, тогуз табак, кайнене чыкпас, кой кармаар, жуучу.

В статье говорится о значимости исследования и знания традиций сватания и традиций предваряющих вступление в брак кыргызов, проживающих в долине Сарыкол. Такие традиции является условием будущих отношений с родственниками жениха. Если говорит о философском смысле данных традиций, то родители жениха и невесты стремились сплотить племена, укрепить свой род и этим самым противостоять внешним врагам, что давало им также возможность упрочить свое место в обществе. Сарыкольские кыргызы очень тщательно и аккуратно готовились к первому этапу помолвки, было определено о делении сватов на официальных и сватающих. Сватающие ведут предварительные переговоры с родителями будущей невесты с целью получения их согласия. В результате определялись день свадьбы и день торжества благословения (бата той), размер калыма, условия выполнения таких

религиозных обрядов, как одевание невесте сережек (сырга-салды), свекровь прячется (кайнене чыкпас). После чего стороны начинали скорейшие приготовления к проведению свадьбы. Поэтому знание обрядовых традиций, религиозных обрядов, которые предваряют брачные союзы, является значимыми, а их исследование ценным историческим источником.

Ключевые слова: брак, вьючная сумка, помолвка, официальная помолвка, вытирание лица, смазать рот, девять блюдец, прятание свекрови, держание овцы, сват.

The article says about importance of researches and knowledge of matchmaking traditions and preventing wedding traditions of Kyrgyz, dwelling in Sarykol valley. Such traditions are condition of future relationships with relatives of groom. If we will speak about philosophical meaning of these traditions, parents of groom and bride try to join tribes, strengthen their race and by this oppose outside enemies that give them also opportunities to reinforce its place in the society. Sarykol's Kyrgyz are very detail and accurately prepare to the first stage of engagement, was defined division of matchmakers to official and unofficial. Matchmakers make preliminary negotiations with parents of future bride with the aim of receiving their agreement. As the result were defined the date of marriage and blessing ceremony (baramoi), the size of dowry, fulfillment conditions of such religious rites, as wearing to the bride earrings (сырга салды), hiding of mother-in-law (кайнене чыкпас). After that sides start quickest preparations to marriage. That is why knowing ritual traditions, religious rites which make wedding unites, is meaningful, but their research become valuable historical resource.

Key words: marriage, pack bag, engagement, formal engagement, face wiping, mouth grease, nine saucers, hiding mother-in-law, holding sheep, matchmaker.

Сарыкол кыргыздары баласын үйлөнтүүгө даярданганда ага жуп боло турган келечектеги жубайынын ата-тегине, урук-ужутуна, ден соолугуна, келбетине, көңүл буруп келишкен. Ошону менен бирге эл арасында кеңири айтылып, муундан муунга уланып, улуу адамдар кийинки жаштарга анын маанисин жубайды кантип талдоону түшүндүрүп келишкен.

Үй-бүлө-никелик салттуу үрп-адаттардын нормалары кыз балага тиешелүү ар бир жыныс курактык

мезгилине ылайык үй-бүлө ичиндеги, курбулар арасындагы жана жалпысынан коомдогу статусун аныктаган. Кызды үзгүлтүксүз жана максатка ылайык жолжобо менен сарамжалдуу чарба жүргүзүүгө, мал күтүүгө, тамак-ашты даамдуу даярдоого, кол өнөрчүлүктүн түрдүү чеберчиликтерине үйрөтүшкөн. «Кызга кырк үйдөн тыюу» деген сөздүн маанисине болочоктогу келин катары кызга дайыма көңүл буруп ата эне, туугандар тарабынан акыл насаат айтып турушкан.

Он төрт, он беш жашында кыз жаңы жыныс курактык топко өткөн. Анын чарбалык милдеттери өзгөрүүсүз кала берет, бирок салттык үй-бүлөлүк-никелик үрп-адаттуулуктун нормалары менен аныкталуучу жүрүм-турум мүнөзү өзгөрөт. Бой тарткан кыздуу үйгө аны кудалоо үчүн жуучулар келип турушкан. «Күйөө бирөө, жуучу миңдей» дешкен мындайда. Кыз тагдырын ата-энелери аныктап, кыздын пикири эч кандай мааниге ээ болгон эмес. Анын ата-энеси жана туугандары минтип коюшкан: «Кыз бараар жерине ыйлап барат». Жашы жете элек кыздарды күйөөгө узатуу көрүнүштөрү да жолуккан, мындайда кыздын никелик орто жашы он үч жаштан он төрт жашка чейин деп эсептелген. Сарыколдук, кээ бир маалымат берүүчүлөрдүн айтуусуна караганда XIX к. аягы XXк. башында тогуз, он жашта да кыздарды турмушка узатышкан. Мурун балдар он эки жаштан, кыздар тогуз жаштан турмуш курушкан [12]. Ушуга ылайыктуу эл арасында ар кандай салттар айтылып келген. Мисалы: кыз баланы тебетей менен урган теңселип жыгылса, күтө турган, ал эми жыгылбаса күйөөгө беришкен. Азыркы мезгилде Кичи жана Чоң Памирде Ооган кыргыздарында дагы деле ушундай көрүнүш кездешет [12].

Уул өстүрүп жаткан үйдүн биринчи кезектеги милдети аны үйлөндүрүү үчүн ылайыктуу колукту (албетте, эгерде ал бала кезинде эле кудаланып коюлбаган болсо) издөө болгон. Болочок келинди абдан кылдаттык менен издешкен. Жигиттин ата-энеси өзүлөрүнүн бардык тааныштарын караштырышып, ата жана эне тараптагы жакын туугандары менен кеңешкен. Ыктымалдуу талапкерди үй-бүлө кеңешинде талкуулап чыгышкан. Анын ата-энесине, алардын социалдык материалдык абалына, үй-бүлөлүк өз ара мамилелерине кызыгышкан. Аларга биринчи кезекте кыздын уруусун, анын жакындарынын, ал турсун ата-бабаларынын арасында айыккыс илдетке чалдыккандар бар же жогун изилдешкен [12]. Бул маселе олуттуу мааниге ээ болгон, анткени никеге кирүүнүн

негизги максаты деп тукум улоону эсептешкен. Колуктуну тандоодо бүт баары эске алынган: анын ата-энесинин коомдогу абалы жана кыздын жекече артыкчылыктары: мээнеткечтиги, меймандостугу, денсоолугу, мүнөзү, сырткы турпаты жана келбети ж.б. Бирок, кээ бир учурларда колуктунун сырткы турпаты жана анын ата-энесинин байлыгы эч кандай мааниге ээ болгон эмес, мындайда манилүү орунду кыздын жекече сапаттары: жагымдуулугу, адеп-тарбиялуулугу, улууларды урматтагандыгы, кичүүлөрдү ызааттагандыгы, колунун чеберчилиги (уздугу), үй тиричилигин туура жүргүзгөндүгү. Жигиттердин ата-энелери татыктуу колукту тапканга жан үрөшкөн, ал тукум улоо менен бирге, иштерман, ачык көңүл жана сарамжал үй-бүлө күтүүгө даярдыгы керек болгон.

Адатта жаш жигиттин үйлөнүүдөн баш тартууга же каршылык кылууга укугу болгон эмес. 18-20 жашка толгон никелик курактагы жаш жигиттер, эреже катары, чарбалык бардык иштерде атанын-эненин жардамчысы болуп, чарбаны өз алдынча жүргүзүп кетүүгө жөндөмдүү деп эсептелген. Кыздар үчүн никелик курак адатта 12-16 жашты түзгөн.

Окшош үрп-адаттар Кытай Элдик Республикасынын Синьцзян районундагы кыргыздарда да практикаланган. Алсак, 16 жашка толгон жаш жигиттер өз үй-бүлөсүн түзүүгө укуктуу болушкан [1].

Колукту дайындуу болгондон кийин, күйөө баланын ата-энеси жактырган кызга жуучу жөнөтүшкөн. Сарыкол өрөөнүнүн жашаган кыргыздарда кудалашуу эки мезгилге бөлүнгөн: алдын ала келишим (татаалыраак) жана расмий кудалашуу. Эң башында, колукту тандалгандан кийин, күйөө баланын ата-энеси аял туугандарынын арасынан бирөөсүнө максаттарын колуктунун ата-энесине же жакын туугандарына, көбүнчө энесине же жеңесине сыпайы ишаара, билдирүүгө тапшырма алган. Жуучу биринчи сапарын күндөлүк турмуш-тиричиликтин кандайдыр бир кокустуктугунан улам жасаса, экинчисинде өз максатын ачык жарыялаган. Кошуналардыкында же туугандардыкында кокусунан эле болгондой жолугушуулардын экөөсү тең бир максатты колуктунун энеси же жеңеси менен жолугушууну көздөгөн. Жашыруун мүнөздү алып жүрүүчү мындай жолугушуулардан кийин болжолдонгон колукту тарабындагылар болочоктогу кудаалар жөнүндө маалыматтарды этияттык менен чогулта башташкан. Маалымат чогултуу кудалашуу өзүнүн расмий мезгилине киргенге чейин улантылган. Ушундан кийин гана болочок күйөө бала тарабындагыларды колуктунун үйүнө ачык чакырышкан.

Адатта үй ээлери кудаларды сыпайы, жылуу, жумшак тосушуп, бул үйгө карата жакшы мамилеси үчүн ыраазычылык билдиришкен, бирок үйлөнүү тойго дароо эле биротоло макулдук беришкен эмес, туугандар менен «акылдашабыз», ата журт менен «макулдашабыз» деген сыяктуу анча деле маанилүү эмес шылтоо, шыноолор болгон. Күйөө бала тарабындагылар мындай майда баратка көп деле маани берген эмес, «Кызы бардын назы бар» деп коюшкан. Дароо эле макул боло койгонго элдик этика, адеп-ахлак деле жол койгон эмес. Күйөө бала тарабы расмий кудаларды кудалашуунун алдын ала сүйлөшүү-келишимдери толук аяктагандан кийин гана колуктунун ата-энесинин үйүнө жөнөткөн. Уул жакты жактырса, кызга жеңелеринен айттырып кыз уулду көргөнү «үй жандатып» экөөнү көрүштүргөн. Үй жандаган уул жеңелери кызга куру кол келбестен көйнөк, жоолук сыяктуу белек алып келген (жеңелерине да берген). Ал эми кыз болсо, өзү сайып, четин түйгөн «жүз аарчуу» жана «кур жоолук» белек берген. Экөөнүн көңүлдөрү топ келген болсо, жеңелери аркылуу жуучу келээр күнүн белгилешкен. Кыз жак тууган-уругун чогултуп жуучуларды күтүшкөн.

Эки тараптын үйлөнүү тойго чейинки өз ара мамилелерин жүргүзүүдө чоң роль алдын ала келишим түзгөн кудаларга да, расмий кудаларга да таандык. Анткени, көп учурда колуктунун ата-энесинин макулдугу ортомчу адамдардын байланыш жөндөмдөрүнөн көз каранды болуп жана дал ошолордун эпчилдиги айрым «көралбастардын» ыктымалдуу ызы-чууларынын алдын алган. Ошол себептен, кудалашуу абдан сылык-сыпайы, кылдат ишке ашкан. Алдын ала келишим түзүүдө да, расмий кудалашууда да олуттуу роль ойноп, тажрыйбасы жана оң жолу менен аты чыккандар коомдо, урукта кадыр баркка ээ адамдар болушкан. Ал жуучу адамдар сөзгө чебер, чечен «караңгыда көз тапкан, сүйлөшкөндө сөз тапкан» адам болушу керек болгон. Кудалашуу ойдогудай бүткөндөн кийин алар тиешелүү сыйлык-белектерин алышкан. Сарыкол кыргыздарда кудалашуу жана алдын ала келишим түзүү үрп-адаттарын аткарууда уруктун кадыр-барктуу аксакалдары негизги ролду ойногон. Жуучулук түшүүгө жалаң гана эркектер тандалган.

Окшош мисалды Кытай Эл Республикасынын Синьцян районундагы кыргыздардан да байкоого мүмкүн болгон. Адатта «элчиликке» тукумдун кадыр-барктуу, сөзгө чечен, болочок кудалардын макулдугун ала тургандай, ой-пикирин ойгото алган эркектерди тандашкан. Айрым учурларда жуучулар андан

мындан сүйлөшүп олтурумуш болуп, анан гана өзүлөрүнүн келген максатына өтүшкөн [1]. Мындай варианттар бар: сый тамак учурунда же андан соң келгендердин бири минтип сөз баштайт: «Сиздерде кыз, бизде уул бар, алар чоңоюшту жана аларды баш коштуруу керек. Биз алардын тагдырын бириктирип, кудалашканды каалап келдик. Сиздер буга кандай карайсыздар?» же: «Кызыңардын башы бошпу? Биз кызыңарды сурап келдик». Жуучулардын башы мындай сөз баштайт:

Элден келген элчибиз,
Журттан келген жуучубуз,
Кызыңарды бизге келин кылып бергиле!
Уучуңарды узартып,
Уулубузду уул кылып алгыла

Адатта жуучулар өзүлөрү менен кошо белек-бечкек жана түрдүү татымалдар салынган куржун көтөрүп келишкен. Куржундун ичинде боорсок, чий боорсок, каттама жана башка ширин-таттуулар менен кошо казанга бышкан тоочо нан, (союш)алып келишкен. Эгерде, келген кудалардын сунушу колуктунун ата-энесинин тарабынан кабыл алынса куржунду ачууга уруксат берилип, белектер кабыл алынган. Келген кудаларга өзүлөрү тараптан да ушундай эле белектер менен жооп кайтарылган. Кудалашууну жаштарга бата берүү менен бекемдешип, андан соң кудалардын кийинки, калың жана той күнүн белгилөө жөнүндө сүйлөшүүгө мүмкүн боло турган келип-кетүүсү жагдайында макулдашышкан. Той күнүн белгилөөдө Сары колдо кыздын атасынын урук саты менен болгон, ал «жооп суроо» - деп аталган. Уул жак жооп алыш үчүн бир союш, нан, боорсок, кызга ата-энесине кийим, бир туугандарын да куру койбой кийим кече калып келишет. Ушул күнү эки жак той күнүн белгилешкен. Бул жөрөлгөдөн кийин «ооз жоолар» беришкен. Ооз жооларды уул жак алып келет. Буга эки чоң ирик чаары жер жемиштин түрлөрү жана нандын түрлөрү башкача айтканда тоочо, нан, боорсок, чий боорсок, каттама, чабаты берилген. Кызга, ата-энесине, туугандарына кийим-кече алып келишкен. Бир карын май сөзсүз түрдө алып келинген. Карын майдан баары ооз тийген. Ошондуктан «Ооз жоолар» - деп аталат [13]. Эки жак тең туугандарын, кошуналарын чакырып тойду өткөрүү тууралуу кеңешишкен. Бул кеңешүүгө дагы бир кой союлуп, качан үйгө кишилер келерин, кимдер келерин божомолдошкон. Калың башы, кара мал, калгандары майда мал, акча кийим кечек, кыз кийими, айттка туш келип калса «айттык берүү», «ооз жоолар», «көшөгө боо», «кайнене чыкпас», «тогуз табак», «жооп – суроо» жана башка ырым

жырымдарды тойго чейин сүйлөшүп алышкан [11].

Бирок, Сарыкол өрөөнүнүн кээ бир жамааттында расмий кудалашуу бир канча этаптардан тураарын белгилей кетүү керек. Биринчи этабында-кудалар колуктунун ата-энесинин үйүнө барганда үй ээлери адатта биз ойлонуп көрөлү, тууган-уруктар менен кешели - деп айтууга мүмкүн болгон. Мындай учурда кандай гана болбосун, жуучуларга баш тартып коюшкан жана бул баш тартуу кыздын болочоктогу туугандарынын алдында барк-баасын мүмкүн болушуна көтөрүүнү билдирген. Кээде кудалардын экинчи жолку келүүсүндө да тартышкан. Эки жолку баш тартуудан кийин бул ишке кадыр-барктуу адамдар, айыл аксакалдары киришишкен. Эгерде, кыздын ата-энеси макулдук берсе, үчүнчү этаптан соң гана белек-тартуулар кабыл алынып, «бата той» белгиленген. Бирок кандай болбосун жуучу болуп келгендерге түз эле «макулмун» - деп макулдугун берген эмес. Ал өзүнүн ага-туугандарынан көңүлү сүйгөн тууганына буюрган. Мисалы, бир тууганым билет деп ыйгарган. Ыйгарганына жооп кылып: мен билчүү болсом, тизе бүгүп, кол куушуруп, кулдук урган кудаларга «кызыбызды бердим» - дегенде отурган жуучулар «кулдук» - дешип ордуларынан тик туруп, оң колдорун бооруна алып кулдук урушкан. Кыздын энеси жуучулардын оң мүрүлөрүнө урпак (ун) сээп ишти ак тилек менен «жуучу тонду» кийгизишкен. Чогулган тууган – урук, кошуналарына бир койдун этин тартып берип, бата тоюн беришкен [11].

Сарыколдуктарга салыштырганда, Чоң-Алай өрөөнүндөгү кыргыздарда кудааларды биринчи барышында эле үйгө - «ичкериге» чакырышкан. Алардагы жергиликтүү ишеним боюнча, кызды кудалаганы биринчи болуп келген тарапка берүү керек. Мында биринчи күйө баланы тагдыр өзү жөнөтөт жана кыз аны менен бактылуу болот деген маани жатат. Бирок, эгерде кыздын ата-энеси аны күйөөгө бергиси келбесе, сураган тарап төлөй албай турган өлчөмгө жеткирип калың сураган же «кызыбызды кудалап койдук» деп да айтышкан. Эгерде, колуктунун ата-энеси макул болушса, кудаларга «силер кол сундунар, биз моюн сундук» деп жооп беришкен [13]. Кудалашуунун жыйынтыктоочу этабында, колуктунун ата-энесинен макулдук алгандан кийин гана, калың жөнүндө келишимди түзүү жөрөлгөсүн бүтүрүү үчүн күйөө бала тараптан бир нече адам жөнөтүлөт. Булар адатта уруктун аксакалдары, күйөө баланын ата-энеси, улуу агасы жана башка болуп эсептелет. Күйөө баланын туугандары өзүлөрү менен кошо куржун жана кой алып келишкен. Кудалардын кийинки келишинде «бата

той» уюштурулуп, жаштарга кайрадан бата берилип, калыңдын өлчөмү бычылган, макулдашылган. Андан соң кудалашкандар өздөрүнчө чогулуп кызга «бүчү боо» деп акча таштап ;

Калыңсыз кыз болсо да,

Каадасыз кыз болбойт - деп кыз калыңын бычышкан.

Колуктунун ата-энесинин үйүндө сый дасторкондон кийин үй ээлери менен коноктор калыңдын өлчөмү жөнүндө сүйлөшүүлөрдү башташкан. Бул сүйлөшүүлөрдү эркектер гана жүргүзүп, аялдар сөзгө аралаша алган эмес. Калыңдын өлчөмүн бычууда эркектер узун талаш-тартышка түшкөн. Куданын же күйөө баланын атасы каралып жаткан маселени карама-каршылаштырууга укугу жок болгондуктан, колуктунун атасы койгон шарттарга баш ийкөө менен гана жооп берген, анын ордуна аксакалдар сүйлөп, калың, сеп жана тойлордун чыгымдары эки тарапты тең кыйнабагандай кыялда чечилүүсүнө калыс сөздөрүн кошушкан. Иш өз ыңгайы менен аяктагандан кийин тараптар эки жашка бакыт каалап, бата беришкен. Кудалашуу учурунда кыз катышкан эмес. Андан ары туугандашууну бекемдөө жүрүшү эки тараптын бири-бириникине өз ара барып-келүүсүн жана белек алмашуусун талап кылган. Сый тамактан кийин тараптар той өткөрүү күнүн белгилешкен. Белгилеп кетүү керек Сарыкол кыргыздарынын бир өзгөчөлүгү той күнү «кайнене чыкпас» салтты аткарылган. Бул салт бир гана Мургаб кыргыздарында бар жана ушул күнгө чейин сакталып келүүдө. Мында «той» күнү кудаа тараптагылар келгенде кайнене сыртка тосуп алганы чыккан эмес, качан гана кудаа тараптагы аялдар кайненеге арналган сарпайды кийгизип жана бир союш колуна тийгенде, тосуп алганы сыртка чыккан. Союш жетелеп келген баланы «кой кармаар» деп аташкан. Кайнене «кой кармаар» балага кийит кийгизип оң мүрүсүнө ун сээп ак тилек менен үйүнө келген кудааларды киргизген.

Жогорудагы талдоодон төмөндөгүдөй жыйынтык жасоого болот:

1. Сарыкол өрөөнүндө жашаган кыргыздардын үйлөнүү алдындагы каада-салттарынын бөлүктөрүн билүү жана үйрөнүү манилүү болгон анткени, алар күйөө баланын тууган-уруктары менен болочокто туугандашуунун өбөлгөлөрү болуп саналган. Кудалашуунун жыйынтыгында тойдун күнү, «бата той», калыңдын өлчөмү жана «сырга салды» жөрөлгөсүн аткаруунун шарттары белгиленген. Мына ошентип, кудалашкан эки тарап тең түздөн-түз тойго-«кыз тойго» камынууну башташкан.

2. Жаңыдан баш кошкон жаш үй-бүлө бул белекти алуу менен өз үйүн тургузуп-жайлап жана болочок чарбачылыгын бекемдеген. Күйөө баланын ата-энеси өз тууган-уруктарын баалуу белек тартуу жасоого милдеттендирген эмес, алардын ар бири ыктыярдуу, өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө жараша той белегин жасашкан. Коомдо дал ушундай кабыл алынган. Анткени, күйөө баланын ата-энеси өзүлөрүнүн башка туугандары үйлөнгөндө да дал ушинтип жооп кайтарышмак. Уруктун бардык мүчөлөрүнүн өз ара жардамдашуу салты алардын колуна жок же жетим калган тууганын үйлөндүрүү сыяктуу учурларда таасын көрүнгөн. Бир уруктун өкүлдөрү кудалашууну чогуу жасашып, үйлөнүүнүн бардык үрп-адаттарын өз каражаттарына жана акысыз өткөрүп беришкен.

3. Кыргыздарда калың жана сеп өз милдеттери боюнча бири-бирине тыгыз жалгашып кетет. Алсак, калың күйөө бала тараптагылар аркылуу колуктунун үйүнө тойго чейин эле алып келинген мал, дан, ар түрдүү белек жана тартуудан турат. Ал эми колуктунун ата-энеси буларды жалаң гана сеп үчүн пайдаланууга аракет кылышкан.

Адабияттар:

1. Асанканов А. Жунго Шиншаң кыргыздары. - Б., 2013.
2. Ата-бабалар табериги: Кыргыздардын адеп ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым жырым жана жөрөлгөлөр жыйнагы. - Б., 2011.
3. Акматалиев Амантур Сейтаалы уулу. Кыргыздардын көөнөрбөс дөөлөттөрү. - Б., 2000.
4. Аттокуров С. Кыргыз этнографиясы. - Б., 1997.
5. Кыргыздардын үрп-адаттары жана каада салттары. - Б., 2009.
6. Акматалиев А. Балдарга арналган ырым-жырымдар үйлөнүү үлпөт салты жана ыры. - Б., 2000.
7. Кыргыздардын улуттук маданияты. - Б., 2012.
8. Мургаб мурастары. - Б., 2009.
9. Үйлөнүү салт ырлары. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылык тарыхынын очерки. - Ф., 1973.
10. Осмонова С.К. Договор о браке малолетных детей (бел куда, бешик куда) кыргызов юго запада Ферганы (конец XIX начало XX вв). / Актуальные проблемы истории Кыргызстана: Материалы Респ. науч. конф., посвящ. 80-летию профессора Аттокурова С.А. 12 апреля. 2012. - Б., 2013.
11. Автордун өздүк талаа дептери - (АДТ-2).
12. Автордун өздүк талаа дептери - (АДТ-3).
13. Автордун өздүк талаа дептери - (АДТ-1).

Рецензент: к.и.н., доцент Сатарбаев А.М.